

clm

**Landbouw met toekomst in het
Nutterveld, Noord-Oost Twente**

Landbouw met toekomst in het Nutterveld, Noord-Oost Twente

Casestudy van samenwerking tussen landbouw, natuurbeheer en waterschap

Project gefinancierd door Provincie Overijssel.

Henk Kloen
Anneloes Visser

m.m.v. Jan Kuks, Agrariër, Fons Eysink, Staatsbosbeheer,
Karel Hesselink, Waterschap Regge en Dinkel, Joop Rensen, Stimuland

Juli 2007

Inhoud

Samenvatting	I
1 Inleiding	1
1.1 Probleemstelling	1
1.2 Hoe is deze impasse te doorbreken?	2
1.3 Doel van het project	2
2 Wensen van de partijen	3
2.1 Maatschap Kuks	3
2.1.1 Huidige situatie	3
2.1.2 Toekomstvisie	4
2.1.3 Behoeftte van Maatschap Kuks	4
2.1.4 Aanbod Maatschap Kuks aan Waterschap en Staatsbosbeheer	4
2.2 Staatsbosbeheer	5
2.2.1 Huidige situatie	5
2.2.2 Toekomstvisie	5
2.2.3 Behoeftte Staatsbosbeheer	6
2.2.4 Aanbod Staatsbosbeheer aan Maatschap Kuks	6
2.3 Waterschap Regge & Dinkel	7
2.3.1 Huidige situatie	7
2.3.2 Toekomstvisie	7
2.3.3 Aanbod waterschap aan Maatschap Kuks	8
3 De gevolgde aanpak natuurbeheer	9
3.1 Inventarisatie van wensen	9
3.2 Mestplaatsing, areaal en gewaskeuze op perceel van Staatsbosbeheer	9
3.3 Effecten van voorgenomen beheer op milieu en natuur- en landschapswaarde in Springendal	10
3.3.1 Mineralenbalans	10
3.3.2 Natuur- en landschapswaarde	10
3.4 Mogelijkheden voor natuurbeheer op agrarisch perceel	11
3.5 Financiële balans voor Mts Kuks	12
4 De gevolgde aanpak waterbeheer	13
5 Resultaat: beheersafspraken	15
5.1 Beheer van Staatsbosbeheer percelen	15
5.2 Beheer van agrarisch perceel	15
5.2.1 Natuurbeheer	15
5.2.2 Waterbeheer	15
5.3 Overeenkomsten voor beheer en monitoring	16
5.4 Maatschappelijke kosten en baten	16
6 Mogelijkheden voor opschaling	19
Bronnen	21

Bijlage 1 Voorzet 1 Duurzaam grondgebruik Mts Kuks	23
Bijlage 2 Voorzet 2 Duurzaam grondgebruik door Mts Kuks	27
Bijlage 3 Mineralenbalans	31
Bijlage 4 Subsidiemogelijkheden (agrarisch) natuurbeheer	33
Bijlage 5 Samenwerkingsovereenkomst	35

Samenvatting

Op verzoek van de provincie Overijssel hebben Staatsbosbeheer, Waterschap Regge en Dinkel en het agrarisch bedrijf van Mts Kuks, onder begeleiding van CLM Onderzoek en Advies, een uitwerking gemaakt van een samenwerkingsovereenkomst voor groene en blauwe diensten. Doel is een nieuwe combinatie van natuur- en waterbeheer met landbouw te ontwikkelen die perspectief biedt voor toekomstgerichte agrariërs. Het beschikbaar stellen van extra grond en waterdiensten zijn als instrument ingezet.

Er is een overeenkomst op kleine schaal uitgewerkt tussen de genoemde partijen in het Nutterveld, grenzend aan het natuurgebied Springendal, gelegen binnen de Gebiedsuitwerking Oud-Ootmarsum-Nutter, en ook binnen het Nationaal Landschap Noord-Oost Twente.

Kernvraag in het proces bleek hoe het agrarisch bedrijf op een deel van zijn grond in het beekdal natuur- en waterbeheer zou kunnen uitvoeren, met behoud van productiecapaciteit en mestplaatsingsruimte. Daarbij kozen zowel de agrariër als Staatsbosbeheer als uitgangspunt dat vervangende mestplaatsing moest plaatsvinden binnen de regio: ze willen zich niet afhankelijk maken van mestplaatsingsruimte op afstand, maar ook niet van lokaal overbemesten van een perceel ter compensatie van een "onderbemest" perceel met natuurdoelstelling. De oplossing is gevonden in samenwerking. Staatsbosbeheer is bereid om enkele akkers tegen een lagere pacht prijs beschikbaar te stellen, onder voorwaarde dat de agrariër hier graan teelt en lage bemesting toepast. Deze compensatie maakt het voor de agrariër mogelijk om op het perceel in het beekdal natuur te produceren en hier bovendien water vast te houden in periodes van veel neerslag. In samenwerking met het waterschap wordt een duiker afgedicht en een walletje aangelegd om pieken in waterafvoer te verminderen. Het laagste deel van het perceel loopt dan af en toe enkele dagen onder water. De uitvoering begint in najaar 2008. De samenwerking betreft 2,2 ha grasland van de agrariër en ca 8 ha akkers van Staatsbosbeheer

Zo levert de agrariër op het perceel in het beekdal een bijdrage in verbetering van de waterkwaliteit (onbemeste grond) en in waterberging, en daarmee het tegengaan van erosie in het beekdal. Dit draagt bij aan doelen van zowel waterschap als de terreinbeheerder, wiens natuurterrein benedenstrooms grenst aan het perceel. De agrariër hoeft het gebied niet te verlaten en hij gaat niet elders op zijn bedrijf meer bemesten, zoals de mestwetgeving in combinatie met SAN tot nu toe mogelijk maken. Hij kan een positieve rol blijven spelen in het beheer van natuur en landschap.

Voor de agrariër is door Stimuland een kosten-batenberekening gemaakt waaruit blijkt dat hij dit kostenneutraal kan uitvoeren. Wel kost het hem iets meer arbeid, en hij moet graanteelt in zijn bedrijfsvoering opnemen. Inkomsten uit een SAN-pakket voor het beekdalperceel vormen belangrijke baten. Voor Staatsbosbeheer zal het akkerbeheer bijdragen aan algemene natuur- en landschapswaarde en vermindering van mineralenverliezen naar omringend natuurterrein. Het Waterschap financiert de aanleg van de wallen, en realiseert hiermee een stukje piekberging en vermindering van erosie.

Dit concept biedt kansen voor een duurzaam beheer van Noord-Oost Twente. Boeren spelen met hun bedrijven nog steeds een belangrijke rol in het landschap, en kunnen kennis en arbeid in het beheer inbrengen. Deze rol kunnen terreinbeheerders niet volledig overnemen, ze kunnen juist hulp van boeren nodig hebben bij het beheer. Dit concept leent zich voor uitbreiding van de samenwerking, bijv. door ook beheer van houtwallen door boeren er in te betrekken, of inscharen van vee. Er liggen echter ook belangrijke vragen hoe duurzaam deze samenwerking is en wat de perspectieven voor opschaling zijn.

De duurzaamheid is op dit moment gegarandeerd voor zes jaar: de looptijd van de SAN-overeenkomst en de pachtovereenkomst met Staatsbosbeheer. Staatsbosbeheer wil zich nog niet voor langere tijd binden aan deze vorm van akkerbeheer, ze willen wel in het 6^e jaar evalueren en vervolgmogelijkheden bekijken, mede in het licht van hun natuurdoelen en mogelijkheden voor kosteneffectief beheer.

Voor opschaling is het belangrijk te realiseren dat in het uitgewerkte voorbeeld voor compensatie van het stoppen van de bemesting op 1 ha grond ca. 4 keer zoveel extensief te bemesten grond nodig is. Binnen natuurdoelen komt hier alleen akkerbeheer of weidevogelbeheer (echter niet in dit gebied) voor in aanmerking.

De speelruimte voor mestplaatsing bleek in het proces zeer gering, tussen natuurdoelen enerzijds en de mestwetgeving anderzijds.

De hoeveelheid grond die natuur-beheerders mogelijk kunnen bieden moet in beeld worden gebracht, maar ook moet worden verkend welke andere grondeigenaren mogelijk 'compensatiegrond' kunnen bieden. Te denken valt aan landgoedeigenaren of wellicht andere particuliere grondeigenaren.

1 Inleiding

Op verzoek van de provincie Overijssel is een uitwerking gemaakt van een samenwerkingsovereenkomst voor groene en blauwe diensten. Het gaat om een overeenkomst tussen een individueel agrarisch bedrijf, Staatsbosbeheer en waterschap Regge en Dinkel in het Nutterveld, grenzend aan het natuurgebied Springendal in Noord-Oost Twente. De overeenkomst kan een belangrijke voorbeeldwerking hebben hoe agrariërs een rol kunnen spelen in natuur- en waterbeheer.

1.1 Probleemstelling

In Noord-Oost Twente komt de realisatie van natuurdoelen moeizaam van de grond, en zeker waar het om beheer door of in samenwerking met agrariërs gaat. Geïnteresseerden uit de agrarische natuurvereniging raakten in voorgaande jaren gefrustreerd door plannen zoals de proeftuin, die niet tot uitvoering kwamen. Ook verkoop (ten behoeve van natuurontwikkeling) of uitruil van grond vindt weinig plaats, mede door de Saksische tradities. De LTO-afdelingen hebben weinig vertrouwen in de natuurplannen en subsidieregelingen van de overheid, ze richten zich het liefst op de primaire productie.

Figuur 1.1. Luchtfoto van het landschap in Noord-Oost Twente.

Naast natuurdoelen gaan intussen ook water- en recreatiedoelen een belangrijke rol spelen. Als de landbouw hier niet op inspeelt, dreigt zij een langzame dood te sterven in de verwevings- en extensiveringsgebieden. En dat zou funest zijn voor het zowel het landschap als de leefbaarheid van het landelijk gebied. Tegelijkertijd zijn agrariërs discussies en visies echter beu.

1.2 Hoe is deze impasse te doorbreken?

Er zijn concrete voorbeeldbedrijven nodig om een opening te forceren zodat agrariërs weer willen nadenken over natuurbeheer en verbreding. In het kader van het project Koeien & Kansen heeft CLM samenwerkingsmogelijkheden met Staatsbosbeheer rond enkele bedrijven verkend onder de titel 'Natuurlijke Partners', waaronder het bedrijf van Maatschap Kuks in Nutter (Kloen, 2004). Dit heeft geresulteerd in een gezamenlijke visie van Mts Kuks en Staatsbosbeheer hoe landbouw, natuur- en waterbeheer kunnen worden gecombineerd. Deze visie sluit tevens goed aan bij het beleid voor waterparels van het waterschap. Bij de ontwikkeling van dit project is tevens waterschap Regge en Dinkel betrokken. Dit project voorziet in een technische uitwerking van de samenwerking, die in feite uit een groene en een blauwe dienst bestaat. Een succesvol voorbeeld kan vervolgens een sleutelrol vervullen om meer agrariërs te interesseren voor natuur- en waterbeheer naar agrariërs. Communicatie hierover en werving van agrariërs voor meer overeenkomsten kan in een vervolgproject worden uitgewerkt.

1.3 Doel van het project

Het doel van dit project is het ontwikkelen en uitvoeren van nieuwe combinaties van natuur- en waterbeheer met landbouw die perspectief bieden voor toekomstgerichte agrariërs met beschikbaar stellen van extra grond en waterdiensten als instrument.

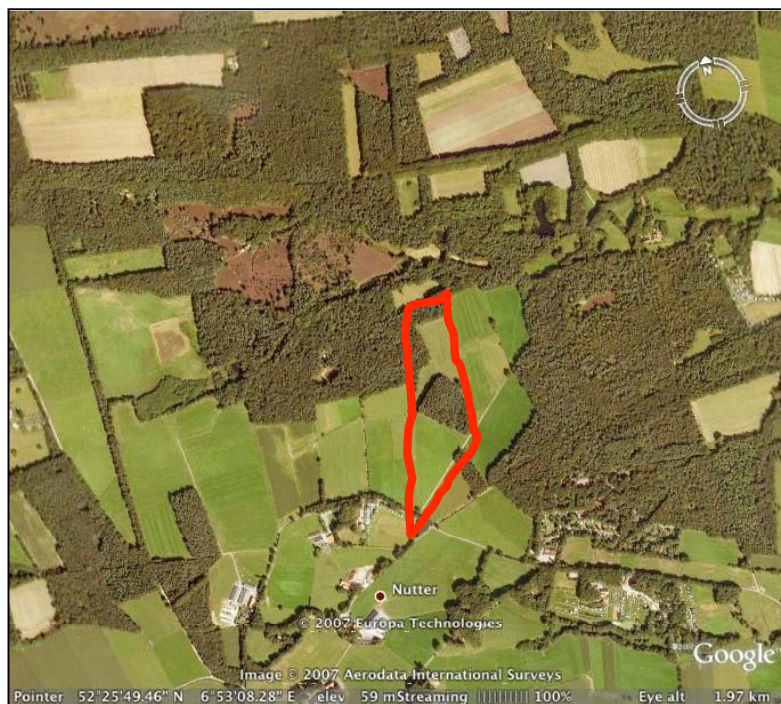
Dit rapport beschrijft een concreet uitvoeringsplan voor enkele percelen in Nutterveld en Springendal waar Staatsbosbeheer, waterschap Regge en Dinkel en een agrarisch bedrijf samenwerken aan natuur- en waterbeheer.

2 Wensen van de partijen

2.1 Maatschap Kuks

2.1.1 Huidige situatie

Maatschap Kuks heeft een melkveebedrijf van ongeveer 64 hectare in Nutter. De percelen, alsmede ca 14 ha bos in eigendom, liggen zeer verspreid en meest binnen de Ecologische Hoofdstructuur. Als deelnemer aan het project Koeien & Kansen heeft Mts Kuks het mineralenbeheer zodanig geoptimaliseerd dat hij nu al de eindnorm Minas haalt. Het bedrijf heeft 100 stuks melkvee met een melkquotum van 800.000 kg (bij een hoge vetreferentie van 4,67%). Daarnaast is er gemiddeld 60 tot 70 stuks jongvee en 10 tot 15 stuks vleesvee. Het bedrijf heeft 50 hectare agrarische grond en 13 ha bos. Op 12 hectare wordt snijmaïs geteeld, de rest is grasland. Van het grasland ligt 17 ha direct rond huis, dit wordt benut voor beweiding door het melkvee. De overige grond ligt verspreid door het gebied. Kuks heeft een perceel van 4,5 ha in het Nutterveld in eigendom, waarvan 2,2 hectare midden in de beekloop (figuur 2.1).

Figuur 2.1 Landbouwperceel van Mts Kuks in Nutterveld.

2.1.2 Toekomstvisie

Het bedrijf zou kunnen uitgroeien tot 180 stuks melkvee. Mts Kuks boert niet om te groeien, maar om een goed inkomen te behalen. Daarvoor is een groei van 100 naar 120 stuks melkvee in de toekomst voldoende, en daarvoor is ruimte in de huidige stal. Mts Kuks wil de ingezette efficiëntieslag met Koeien & Kansen ten aanzien van nutriëntenbenutting en voerbenutting voortzetten. Daaraan gekoppeld streeft Mts Kuks naar minder liters melk, gecompenseerd door een hoger vetgehalte. Daarmee speelt hij in op te verwachten markttrends en kansen voor eigen zuivelverwerking.

De grote uitdaging ziet het bedrijf in verbreding, zodat het bedrijf middenin de samenleving staat. Concreet wil Mts Kuks dit doen met natuur- en landschapsbeheer, bijdragen aan onderwijs en creëren van werkplekken voor jongeren met een handicap en mogelijk ook producten direct aan consumenten vermarkten.

2.1.3 Behoeftte van Maatschap Kuks

- Handhaving huidige mestplaatsing in de naaste omgeving;
- Acht tot twaalf hectare extra grond voor mestafzet van 2000 kg N (norm 2009 bij derogatie) (buiten de plannen Nutterveld om);
- Als deelnemer aan het Koeien & Kansen project probeert Mts Kuks nu al te voldoen aan de mestnorm voor 2009. Om hieraan te kunnen voldoen zou 8 ha extra grond welkom zijn. Op het bedrijf wordt voornamelijk drijfmest geproduceerd. Alleen de jonge kalfjes leveren wat ruige mest op, ca. 2 ton per jaar;
- Eventueel handhaving voerproductie. Het vee krijgt voornamelijk ruwvoer aangevuld met kleine hoeveelheden krachtvoer. Het ruwvoer komt van het eigen bedrijf, maar er wordt meestal mais van ca. 4 ha bijgekocht;
- Handhaven van bedrijfsinkomen (geen grote toename van arbeid of versnippering van werk);
- Lange termijn overeenkomsten zodat bedrijfsontwikkeling hierop kan inspelen;
- Geen benadeling van andere agrariërs, zoals huidige pachters van Staatsbosbeheergrond;
- Oplossing met perspectief voor bredere toepassing.

2.1.4 Aanbod Maatschap Kuks aan Waterschap en Staatsbosbeheer

- Natuurproductie en wateropvang op laaggelegen deel van perceel Nutterveld (2,2 ha), eventueel hele perceel 4,5 ha grasland en 3 ha bos;
- Het perceel dat grenst aan het Staatsbosbeheerterrein bestaat uit 3 ha bos (verdeeld in twee stukken) en twee delen grasland (2,2 en 2,3 ha). De mogelijkheid is om hier een SN- of SAN-regeling toe te passen. Het perceel zou omgezet kunnen worden naar natuurgrasland. Daarvoor in de plaats zou Mts Kuks gebruik willen maken van percelen van Staatsbosbeheer;
- Wanneer er een SAN-regeling gaat gelden op het perceel is Mts Kuks niet van plan om dit mee te tellen in de mestplaatsing. Hoewel de mestwetgeving dat tot dusver wel toelaat, zal via een SAN (of SN)-overeenkomst op dit perceel hooguit een kleine hoeveelheid mest afgezet kunnen worden. Kuks vindt het maatschappelijk onverantwoord om de extra mest af te zetten op een ander perceel. Zo wordt de derogatie om zeep geholpen. Dus de mestplaatsing op 2,5 tot 4,5 ha grasland x 250 kg N die wordt misgelopen moet worden gecompenseerd;

- Beheer van akkers of natuurgrasland in eigendom van Staatsbosbeheer, gekoppeld aan mestplaatsing ter compensatie van perceel Nutterveld. Het product moet als veevoer, eventueel ook als strooisel bruikbaar zijn. Verschillende gewassen zijn denkbaar;
- Beheer bos of bosranden in combinatie met percelen akker- of grasland;
- Eventueel uitrui van hoger gelegen deel grasland met een buurman met grond langs het beekje;
- Door het besproken perceel op het Nutterveld stroomt een beek met een hoge afvoer na hevige regen. De hoge afvoer heeft tot gevolg dat de beek zich steeds dieper insnijdt en grote hoeveelheden zand transporteert naar lager gelegen percelen van andere eigenaren, en vervolgens het natuurgebied Springendal. Nutriënten van hoger gelegen delen spoelen uit naar de beek;
- Op eigen initiatief is er in eerste instantie een zandvang gegraven, en later nog een. Door ze beurtelings uit te graven kunnen waterdieren beter overleven. De zandvangers verminderen de erosie en de afspoeling van nutriënten. Bij normale waterafvoer loopt het water door drie buizen dwars door het perceel, alleen bij piekafvoeren gaat het over het land;
- Eventueel zou Mts Kuks ook zijn perceel geheel of gedeeltelijk willen ruilen voor benedenstrooms gelegen percelen van boeren in de omgeving. Deze ruil is niet erg voor de hand liggend, omdat de benedenstrooms gelegen percelen worden gebruikt als huiskavels;
- Eventueel coördinator voor agrarisch beheer van meer percelen akker- en grasland van Staatsbosbeheer;
- Eventueel bouw van potstal voor jongvee om vaste mest te kunnen leveren.

2.2 Staatsbosbeheer

2.2.1 Huidige situatie

Staatsbosbeheer heeft ca. 50 hectare akkers in het gebied Springendal, verdeeld over ca. 37 perceeltjes, vele kleiner dan een hectare. Er wordt nu rogge, gras, maïs en groenbemestingsgewassen geteeld. De percelen worden deels voor reguliere landbouw verpacht, deels met beheersbepalingen. Daarnaast heeft Staatsbosbeheer ook graslandpercelen verpacht aan boeren.

Tot voor kort had Staatsbosbeheer als doel om op alle akkers milieuvriendelijke akkerbouw te bedrijven met minimale uitspoeling van meststoffen en bestrijdingsmiddelen en een waardevolle onkruidvegetatie te ontwikkelen. De ontwikkeling van een waardevolle onkruidvegetatie is echter kostbaar, omdat het nauwelijks bruikbaar agrarisch product oplevert. Dit is voor boeren noch Staatsbosbeheer aantrekkelijk. Er ontstond een patstelling: gronden gangbaar in pacht geven zonder akkerkruiden of akkerkruiden ontwikkelen tegen hoge kosten en dus financieel tekorten oplopen.

2.2.2 Toekomstvisie

Staatsbosbeheer heeft een koepelvisie opgesteld, bodemanalyses uit laten voeren en advies over ecologisch beheer ingewonnen.

Op basis daarvan heeft Staatsbosbeheer de ambitie wat bijgesteld:

- Op 40% van de akkers blijven ze vasthouden aan de hoge ambitie met waardevolle akkerflora met voornamelijk graanteelt, zeer lage bemesting en geen gebruik van bestrijdingsmiddelen;
- op 60% van de akkers wordt de ambitie voor akkerflora losgelaten, maar moeten de akkers bijdragen aan natuur en landschap in het gebied en het milieu minimaal belasten; dus geen maïs teelt, ecologisch verantwoorde bemesting en geen gebruik van bestrijdingsmiddelen.

De eerste categorie ligt vooral centraal in Springendal (dichtst bij de bronnen gelegen, strengste voorwaarden), de tweede westelijk en oostelijk in Springendal. Geleidelijk zullen meer gronden vrijkomen van pacht en kunnen deze percelen bijdragen aan de doelstellingen.

Staatsbosbeheer zoekt nog naar een goede invulling inhoudelijk (welke gewassen, welke voorwaarden) en organisatorisch (wie kan en wil dit beheer uitvoeren, hoe afspraken vastleggen).

2.2.3 Behoeft e Staatsbosbeheer

Staatsbosbeheer heeft behoefte aan iemand of een organisatie die dit akkerbeheer effectief kan uitvoeren. Staatsbosbeheer wil graag het beheer, dat nu nog over vele pachters is versnipperd, bundelen.

2.2.4 Aanbod Staatsbosbeheer aan Maatschap Kuks

- Uitgeven van akkers in pacht met lichtere beperkingen in ruil voor natuur- en milieumaatregelen op agrarische grond rond Springendal; uitwerken van maximale natuurwaarde passend in een bedrijf met verder 'reguliere' bedrijfsvoering;
- Uitgeven van akkers in pacht met zwaardere beperkingen;
- Uitgeven van graspercelen (voornamelijk beweiding), deze zijn echter nog niet pachtvrij.

Randvoorwaarden bij dit aanbod zijn:

- Geen maïsteelt;
- Geen gebruik kunstmest, liefst vaste mest, maar matige drijfmestgift is bespreekbaar;
- Geen gebruik bestrijdingsmiddelen;
- uitwerking volgens een navolgbaar concept, niet andere boeren verdringend;
- Geen afwenteling van mestafzet op andere gronden door lage bemesting op natuurgerichte percelen elders op het bedrijf te compenseren door extra hoge mestgift.

2.3 Waterschap Regge & Dinkel

2.3.1 Huidige situatie

In Nutterveld ligt een beekdal dat deel uit maakt van het stroomgebied van de Springendaalse beek. Het betreft een zijdal, dat grotendeels landbouwkundig in gebruik is. De zijbeek strekt zich uit over meerdere percelen en eigenaren. In de middenloop van het zijdal ligt een perceel grond dat in eigendom en beheer is bij Mts Kuks.

De huidige zijbeek is grotendeels onnatuurlijk ingericht (gedempt, vergraven en verduikerd). Historisch gezien is de zijbeek aanzienlijk uitgebreider. Het perceel van Mts Kuks waardoor de zijbeek loopt is deels gedraineerd, geëgaliseerd en deels opgehoogd met gebiedsvreemd materiaal o.a. grond van dé Bank. Tertiaire klei ligt deels dicht onder maaiveld, waardoor van nature slechts geringe waterberging in de bodem mogelijk is.

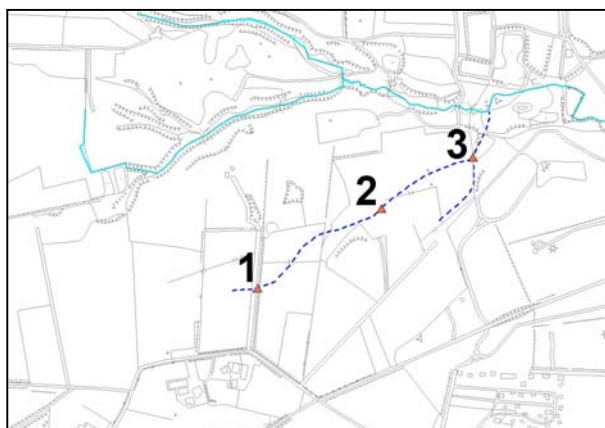
In het natuurgebied Springendal zijn in de middenloop van de hoofdstroom de volgende knelpunten aanwezig:

- Door de onnatuurlijk diepe ligging van de beek (als gevolg van onnatuurlijk ligging van de beek in het dal én de onnatuurlijk sterke erosie) is het niveauverschil tussen de grote bronvijver en de beekbodem meer dan 2 meter en dreigt een doorbraak.
- Door de snelle afvoer van regenwater door sloten, drains en gesloten buizen is proces van onnatuurlijk sterke erosie van de beek nog steeds actueel.
- Door de onnatuurlijk diepe ligging van de beekbodem zijn de aangrenzende natte natuurwaarden grotendeels door verdroging verdwenen.
- Het beekwater is te voedselrijk door aanvoer van nitraatrijk water.

2.3.2 Toekomstvisie

Voor duurzame natuurontwikkeling is systeembenadering op beekdalniveau een belangrijke randvoorwaarde. Herstel van de natuurlijkheid van het watersysteem, de bodem en de voedselrijkdom zijn daarbij belangrijke dragers. Bij volledig natuurgericht beheer is demping van huidige diepe watergangen en het ontstaan van een ondiepe meanderende beek mogelijk. Op korte termijn zal de landbouw een rol blijven spelen en is aanleg van eenvoudige retentiebekkens de beste optie.

Er zijn een drietal locaties voor retentiebekkens mogelijk (zie figuur 2.2). De aangegeven retentiebekkens kunnen een grote bijdrage leveren aan het verkleinen van afvoerpieken ten gevolge van kortdurende buien (maximaal enkele uren). Bij kortdurende buien met herhalingstijden van 1 tot ± 25 jaar kan de afvoer teruggebracht worden tot een constante basisafvoer.

Figuur 2.2 Mogelijke locaties van retentiebekkens.

Retentiebekken 2 bevindt zich op het perceel van Mts Kuks. Op basis van maaiveld is berekend dat het bij bekken 2 behorende stroomgebied 7 ha is. De oppervlakte en inhoud van het bekken bij een kadehoogte van 1 meter is respectievelijk 5500 m² en 2750 m³. Bij een lagere kadehoogte neemt de inhoud kwadratisch af. Er is van uitgegaan dat de kade over de volledige breedte van het stroomgebied worden aangelegd (ca. 150 m).

2.3.3 Aanbod waterschap aan Maatschap Kuks

Het waterschap wil maatregelen nemen om grondwater langer vast te houden en (bijv. met retentiebekkens) erosie in het beekdal te verminderen. Langs de beken wil het waterschap stroken grond met natuurgericht beheer, op verder van de beek gelegen gronden landbouw met minimale uitspoeling van meststoffen. De waterkwaliteit zal met de beoogde natuurmaatregelen mee kunnen liften. Waterschap Regge en Dinkel is bereid om een blauwe dienst te ontwikkelen als instrument om agrariërs te betalen voor wateropvang.

3 De gevolgde aanpak natuurbeheer_____

In de loop van het project zijn heel wat opties ter sprake gebracht en enkele daarvan nader uitgewerkt voor een samenwerking tussen Mts Kuks en Staatsbosbeheer. In dit hoofdstuk staat een chronologisch overzicht van de verkende opties.

3.1 Inventarisatie van wensen

Start met de wensen van beide partijen: natuur en waterpiekberging op perceel Nutterveld, extensief agrarisch beheer van enkele percelen in Springendal. De wensen en het aanbod van de partijen is beschreven in Hoofdstuk 2.

3.2 Mestplaatsing, areaal en gewaskeuze op perceel van Staatsbosbeheer

De percelen van Staatsbosbeheer moeten compensatie bieden voor verlies aan mestplaatsingruimte van ca. 550 kg op het perceel Nutterveld van Mts Kuks. Staatsbosbeheergraslanden worden niet bemest (soms bij weidevogelbeheer wel, maar niet in dit gebied). Akkers met natuurdoel akkerkruiden worden minimaal bemest. Echter Staatsbosbeheer hoeft niet op alle akkers de hoogste doelen te behalen en is bereid op sommige akkers een hogere bemesting toe te laten. Akkers met geschikte locatie die vrij kunnen komen van huidige pacht zijn geselecteerd. Circa 8 ha kan mest ontvangen van de voorheen 2,2 ha intensief bemeste graslanden van Nutterveld. Granen en gras zijn voor Staatsbosbeheer denkbare gewassen. Er is een berekening gemaakt van de consequenties voor bemesting, voerproductie, arbeid en financieel resultaat. 4/5 grasklaver en 1/5 graan vormt een min of meer kostenneutrale optie voor Mts Kuks, wel wat extra arbeid (bijlage 1). Echter Staatsbosbeheer vindt dit te ver van de akkerdoelstelling afstaan.

Bij nader overleg vindt Staatsbosbeheer maximaal 1/5 gras acceptabel met 4/5 graan. Als deze grond meetelt in het grondgebruik van Kuks stuiten we op het probleem dat het totaal aandeel N-behoefte gewassen op het bedrijf onder de 70% komt en daarmee de derogatie vervalt. Dit zou Kuks nog veel meer mestplaatsingsruimte kosten. Vervanging van een deel van zijn maisareaal door gras kan hiervoor een oplossing bieden. Hamvraag is echter hoe de percelen van Staatsbosbeheer meetellen in de mestwetgeving.

Via navraag bij Staatsbosbeheer en het LNV-loket blijkt dat de Staatsbosbeheergrond bestemming natuur heeft. Grond met deze bestemming mag een agrariër niet meetellen in het te bemesten areaal (zelfs niet als hij zelf eigenaar zou zijn). De norm van 70 kg N/ha voor dergelijke natuurterreinen die werd verondersteld, is voornemen geweest, maar bestaat niet. Echter als dit uit oogpunt van natuurbeheer wenselijk is mag het terrein wel worden bemest. Aangezien het niet om grond binnen programma beheer gaat, mag Staatsbosbeheer hierover zelf oordelen.

Mts Kuks die de mest levert mag met een mestafvoerbewijs aantonen dat hij mest afvoert van zijn bedrijf ten behoeve van zo'n natuurperceel. Doordat deze grond buiten het bedrijf valt, is deze niet van invloed op derogatievoorwaarden van het bedrijf. Het probleem van derogatie is van de baan, nu volgt de doorrekening van een vruchtwisseling met 4/5 graan en 1/5 grasklaver (bijlage 2).

3.3 Effecten van voorgenomen beheer op milieu en natuur- en landschapswaarde in Springendal

3.3.1 Mineralenbalans

Op basis van de mineralenbalans is te verwachten dat de voorraad fosfaat, die nu zeer hoog is met P-AI van circa 70, langzaam afneemt. Kali wordt weinig geaccumuleerd in de bodem. Wel is de K-balans licht positief. Dit betekent dat er enige uitspoeling kan optreden.

In plaats van 15 ton drijfmest kan ook 10 ton vaste mest worden gebruikt bij gelijkblijvende N-aanvoer (tabel 3.1). De P-aanvoer neemt dan iets toe, de K-aanvoer iets af, maar het globale effect blijft gelijk.

Tabel 3.1 Mineralenbalans bij 15 ton drijfmest/ha/jaar. N-aanvoer maximaal 70 kg/ha.

jaar	Gewas	Opbrengst kg/ha	Aanvoer via mest			Afvoer via gewas		
			N kg/ha	P2O5 kg/ha	K2O kg/ha	N kg/ha	P2O5 kg/ha	K2O kg/ha
1	Zomergerst	3500	70	26	97	50	27	21
2	Zomergerst	3500	70	26	97	50	27	21
3	Zomergerst	3500	70	26	97	50	27	21
4	Zomergerst	3500	70	26	97	50	27	21
5	Grasklaver	7500	70	26	97	270	75	270
gemiddeld			70	26	97	94	37	71

Ook stikstof wordt weinig geaccumuleerd in de bodem zelf, tenzij vastgelegd in organische stof. Dat laatste zal zeker gebeuren door de inzet van gras en door stro na de graanteelt in te werken. Hiermee kan de N-uitspoeling grotendeels worden voorkomen.

3.3.2 Natuur- en landschapswaarde

Voor ontwikkeling van akkerkruiden zijn gewaskeuze, bemesting en gebruik van bestrijdingsmiddelen belangrijke factoren. Vooral in graanteelt kan een bijzondere akkerkruidenflora ontwikkelen. Vaak wordt een nulbemesting aangeraden en een continueteelt van winterrogge. Er zijn echter ook voorbeelden bekend van zomergranen met veel akkerkruiden, soms zelfs winterannuëlen zoals korenbloem. Een nulbemesting is te rechtvaardigen om de vaak hoge fosfaatvoorraad te verminderen, maar kan al snel tot zeer lage N- en K-beschikbaarheid leiden. Dit leidt dan weer tot lage opbrengsten en vaak ook dominantie van overjarige onkruiden die veel minder gewenst zijn.

Conclusie: de bemesting is goed voor de ontwikkeling van onkruidflora. Graan als hoofdgewas biedt hiervoor goede kansen. Een afwisseling van zomer- en wintergraan (zomergerst en wintertriticale of winterrogge) biedt goede kansen voor een gevarieerde flora met wellicht ook zeldzame akkerkruiden. Door de afwisseling van graansoorten kan dominantie van minder gewenste soorten zoals akkerdistel, gladde witbol en schapenzuring worden voorkomen.

Macrofauna (vogels en zoogdieren) kunnen profiteren van:

- Aantrekkelijk groenvoer (ree, haas, konijn);
- Zaden van het graan en/of onkruiden (muizen, patrijs, zangvogels zoals vink, putter, geelgors);
- Rijkere bodem- of insectenleven (naast bovengenoemde vogels ook spitsmuizen, das, paapje, roodborsttapuit, grauwe klauwier).

Veel dieren uit het bos kunnen de akkers benutten als foerageergebied, met name in herfst en winter. Ook voor diverse roofvogels zijn zulke akkers zeer aantrekkelijk als jachtgebied.

Het bodemleven kan profiteren van een veel gematigder bemesting en extra organische stofaanvoer via stro, grasblaadjes en –wortels. Enige bemesting is juist gunstig, in welke vorm dan ook. Positieve effecten nemen wel af in de reeks vaste mest – drijfmest – kunstmest.

Het insectenleven kan profiteren van aanwezigheid van gevarieerd groen. De waarde voor insecten neemt sterk toe als er bloeiende kruiden aanwezig zijn. Dit kunnen akkerkruiden zijn in het graan, maar ook klaver die gelegenheid krijgt te bloeien. Zelfs een smalle rand klaver die een maaibeurt wordt uitgespaard kan enorm veel bloembezoekende insecten aantrekken.

Een open plek in het bos, in de vorm van akkers, brengt extra variatie in het landschap. Ze reflecteren ook het historisch gebruik van het landschap. Ook de beleving van het bos krijgt een extra dimensie door zicht op bosranden en houtwallen.

3.4 Mogelijkheden voor natuurbeheer op agrarisch perceel

Het agrarisch perceel in Nutterveld van Mts Kuks is, net als omliggende percelen, begrensd als natuurontwikkelingsgebied in de Ecologische Hoofd Structuur. Dit betekent dat de overheid omzetting in natuur beoogt voor 2018. Bij verkoop heeft de overheid eerste recht op aankoop. Ook kan de eigenaar zelf natuur gaan produceren en daarvoor de bestemming laten wijzigen in natuur. In het kader van stimuleren van agrarisch natuurbeheer is het in sommige gevallen ook mogelijk om een SAN-pakket af te sluiten. Overigens kan de overheid geen natuurbeheer afdwingen.

Er zijn mogelijkheden voor overgangsbeheer (SAN aansluitend bij SN pakket). Op het perceel Nutterveld is het volgende SAN-pakket als overgang mogelijk: ontwikkeling kruidenrijk grasland. Dit pakket is bedoeld als overgangspakket van landbouwgrond naar natuurbeheer en stelt geen doelsoorten in het eerste jaar. Voorwaarden staan in bijlage 4. De vergoeding bedraagt € 964 per ha per jaar met een overeenkomst per zes jaar. Na zes jaar is het overgangsbeheer voltooid en heeft het perceel de bestemming natuur. Het SN-pakket '(half) natuurlijk grasland' is dan mogelijk. Voorwaarden die behoren bij dit pakket staan in bijlage 4. De vergoeding voor dit pakket bedraagt € 138 per ha per jaar. Het is ook mogelijk om al direct een SN-pakket af te sluiten.

Het perceel wordt ook aangeduid als gebied met 'natuurlijke handicap'. Een probleemgebied of gebied met een natuurlijke handicap is een agrarisch gebied waarin agrariërs vanwege fysieke omstandigheden in het landschap -de beperkende productieomstandigheden- concurrentienadeel ondervinden. De vergoeding bedraagt € 94 per hectare in 2006. De vergoeding wordt slechts verstrekt in combinatie met subsidie voor een SAN beheerspakket, zoals bovengenoemde 'ontwikkeling kruidenrijkgrasland'.

3.5 Financiële balans voor Mts Kuks

Op basis van voorgaande uitwerking komen we tot de volgende balans.

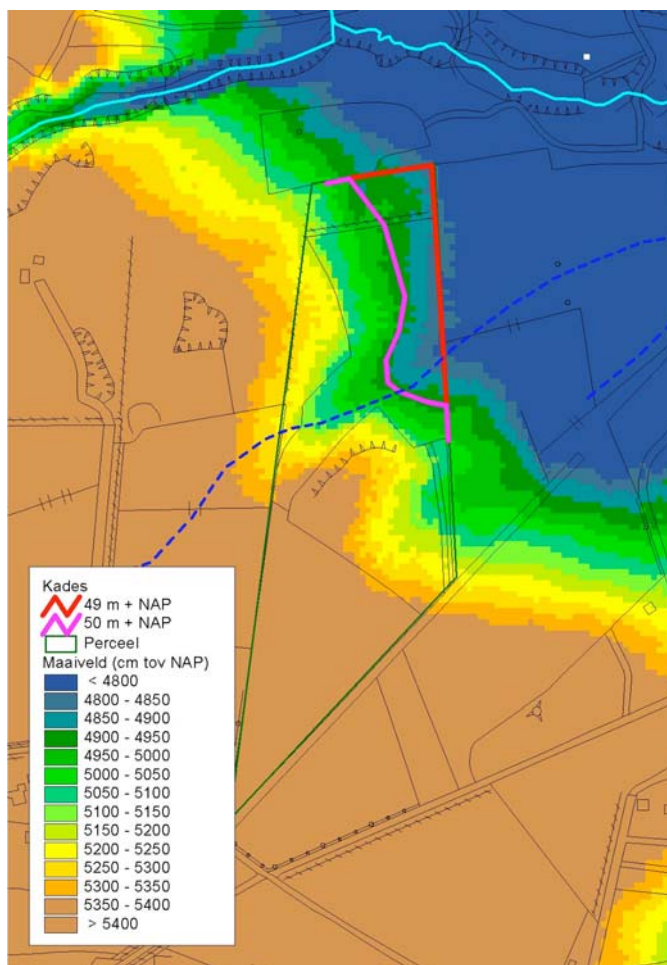
<i>Agrarisch perceel in Nutterveld</i>		
SAN pakket 01: € 964 * 2,2 ha		€ 2.121
Natuurlijke handicap: € 94 * 2,2 ha		€ 188
		<hr/>
Totaal Nutterveld:		€ 2.309
 <i>Staatsbosbeheer perceel in Springendal</i>		
Opbrengst teelt graan en grasklaver		€ 1.946
Teeltkosten graan en grasklaver (uitbesteed werk)	-	€ 3.100
Eigen arbeid 20,4 u * € 30	-	€ 612
Pacht aan Staatsbosbeheer: € 70 * 8 ha	-	€ 560
		<hr/>
Totaal Springendal:	-	€ 2.326

Het beheer van het perceel Springendal heeft een negatief saldo. Weliswaar is de voederopbrengst groter dankzij de grote oppervlakte, echter de kosten voor uitbesteed werk en eigen arbeid zijn hoog door de lage productie per hectare, graanteelt en afgelegen ligging. Het negatieve saldo kan in dit geval worden gecompenseerd door de SAN overeenkomst op het Nutterveld. We gaan er vanuit dat de verschralling en vernatting de opbrengst zodanig verlaagt dat dit nog net de arbeidskosten dekt, met andere woorden saldo 0. De SAN overeenkomst wordt dan het positieve saldo.

4 De gevolgde aanpak waterbeheer _____

De vermindering van emissies (mineralen en bestrijdingsmiddelen) komt al tot stand binnen de SAN-overeenkomst. Op het perceel van Mts Kuks worden twee van de drie duikers die de watergang vervangen afgesloten. Het water zal weer zijn weg vinden door het laagste deel van het perceel. Mts Kuks zal voor het onderhoud van de duiker zorgen, wat vooral neerkomt op het voorkomen van verstoppingen.

De wateropvang kan nog worden vergroot door aanleg van twee kades (figuur 4.1). Dit remt een snelle waterafvoer en daarmee gepaard gaande erosie. Een knijpduiker zorgt voor geleidelijke afvoer. De verwachting is dat twee tot drie keer per jaar het laagste deel van het perceel enkele dagen onder water zal staan.

Figuur 4.1 Landbouwperceel Nutterveld met daarin de toekomstige kades.

5 Resultaat: beheersafspraken_____

5.1 Beheer van Staatsbosbeheer percelen

Staatsbosbeheer stelt 8 hectare beheersakker tegen verlaagde pacht beschikbaar. Overeengekomen is om ca. 15 ton runderdrijfmest per ha toe te passen, vergelijkbaar met andere contracten die Staatsbosbeheer met boeren heeft over 15 ton potstalmest per ha. Van potstalmest is het N- gehalte wat hoger, maar dit heeft minder kans op uitspoeling. De heer Kuks heeft echter alleen drijfmest beschikbaar. Omdat drijfmest minder geschikt is voor het bodemleven, komen Kuks en Staatsbosbeheer overeen dat het stro van de graanteelt wordt gehakseld en ingewerkt in de grond. Dit benadert de toepassing van potstalmest. Bemesting gebeurt bij voorkeur in voorjaar, eventueel is zodebemesten in wintergraan dan ook nog mogelijk.

Voor N en P is er een licht negatieve balans van aan- en afvoer, dus de bodemvoorraad zal teruglopen. Voor K is er een licht positieve balans. De heer Kuks heeft door rantsoen gericht op efficiëntere mineralenbenutting mest met een lager N-gehalte, van ca. 3,9 kg/ton.

Mts Kuks kan het graan gebruiken als veevoer, dan komen zomergerst en wintertriticale het beste in aanmerking (ziekte en onkruidvermindering). Voor Staatsbosbeheer voldoet elke graansoort, mits geen maïs en mits het op veld blijft tot het rijp is (landschappelijke beleving, geen graansilage dus).

Als gras voor een jaar voldoet Italiaans raaigras het best, hieraan kan 5 kg rode klaver zaad worden toegevoegd voor het verhogen ecologische en landschappelijke waarde.

De hoge teeltkosten op deze percelen worden gecompenseerd door de SAN vergoeding op het agrarische perceel Nutterveld.

5.2 Beheer van agrarisch perceel

5.2.1 Natuurbeheer

De mogelijkheid om SAN- pakket 1 af te sluiten op Nutterveld opent nieuwe kansen: de beheersvergoeding van € 964 per ha per jaar compenseert het negatieve saldo van de graanpercelen. De overeenkomst voor zes jaar is goed te verenigen met de door Staatsbosbeheer gewenste zesjarige reguliere pacht.

5.2.2 Waterbeheer

Uitgevoerd zoals in hoofdstuk 4 beschreven.

5.3 Overeenkomsten voor beheer en monitoring

De afspraken worden vastgelegd in drie contracten. Ten eerste is dit het pachtcontract tussen Staatsbosbeheer en Mts Kuks voor het te pachten areaal in Springendal. Daarnaast ontvangt Mts Kuks een contract voor het vastleggen van de SAN afspraken van het agrarische perceel in Nutterveld. Het derde contract bevestigt de samenwerking tussen waterschap Regge en Dinkel, Staatsbosbeheer en Mts Kuks. Daar de pacht van Staatsbosbeheergrond pas in oktober 2008 kan ingaan, zijn de contracten nog niet afgesloten. Wel hebben de drie partijen een intentieovereenkomst ondertekend waarin de afspraken zijn vastgelegd (bijlage 5).

Het waterschap zal een vlotter installeren bij de dam op het agrarische perceel om het waterpeil te monitoren. Neerslaghoeveelheden ter plekke worden door Mts Kuks bijgehouden. Staatsbosbeheer zal in Springendal geen monitoring uitvoeren om de natuurwaarde op de akkers vast te stellen.

5.4 Maatschappelijke kosten en baten

De volgende partijen dragen de kosten:

- Rijk of provincie, kosten voor SAN overeenkomst en vergoeding natuurlijke handicap. In totaal een bedrag van € 2.300 voor 2,2 hectare.
- Waterschap financiert de aanleg van de wallen en knijpduiker.
- Staatsbosbeheer draagt bij met enigszins verlaagde pacht.
- Voor Mts Kuks is een kostenneutrale uitwerking ontwikkeld, die echter wel wat meer eigen arbeid vergt.

De samenwerking levert verschillende voordelen op, vaak voor meerdere partijen tegelijk (zie tabel 5.1).

Tabel 5.1. Voordelen van het plan voor de verschillende gebiedspartijen

	Mts Kuks	Staatsbosbeheer	Waterschap
Bedrijf geïntegreerd in landschap	x		
Betere waterkwaliteit		x	x
Minder erosie	x	x	x
Duurzaam beheer akkers	x	x	
Extensivering van 2+8 ha	x	x	x
Geen afwenteling van mest elders op bedrijf of buiten gebied		x	x

Meerwaarde voor Mts Kuks:

- Het leveren van een bijdrage aan natuur- en landschapsbeheer. Nevenactiviteiten plaatsen het bedrijf midden in de samenleving;
- Vermindering van erosie op het agrarische perceel en daarmee de uitspoeling van nutriënten van het perceel;
- Handhaven van de huidige mestplaatsing op het bedrijf, met ecologisch verantwoorde mestafzet binnen het gebied;
- Aanvulling op de bestaande hoeveelheid veevoer van eigen bedrijf in de vorm van graan.

Meerwaarde voor Staatsbosbeheer:

- Beheer van deel van de akkers in Springendal is voorzien, zodanig dat het landschappelijke waarde heeft, natuurwaarde en milieukundige waarde (uitspoeling wordt teruggedrongen, dit draagt bij aan schoon grond- en beekwater);
- Vermindering van erosie en nutriëntenaanvoer in natuurgebied Springendal;
- De samenwerking voorziet in ecologisch verantwoorde mestafzet binnen het gebied. De samenwerking met Mts Kuks maakt extensivering van het agrarisch bedrijf als geheel mogelijk. Dit heeft meerwaarde ten opzichte van eenzijdige toepassing van een SAN-overeenkomst op een perceel, welke het nog mogelijk maakt dat Mts Kuks de bemesting op zijn andere percelen verhoogt;
- Staatsbosbeheer ondersteunt een blijvende rol voor milieuvriendelijke landbouw rond zijn natuurterreinen;
- Meer algemene akkerkruiden zoals korenbloem krijgen zeker kansen en op termijn wellicht ook zeldzamere kruiden; het is namelijk omstreden of de geadviseerde zeer lage bemesting voor deze akkerkruiden werkelijk nodig is.

Meerwaarde voor Waterschap Regge en Dinkel:

- Langer vasthouden van water in de zijbeek van de Springendaalse beek;
- Vermindering van erosie op het perceel en daarmee de uitspoeling van nutriënten van het perceel;
- Voorbeeldproject om in een later stadium andere eigenaren van percelen langs de beek te benaderen.

6 Mogelijkheden voor opschaling _____

Geconcludeerd kan worden dat er een goede samenwerking tot stand is gekomen tussen Mts Kuks, Staatsbosbeheer en waterschap Regge en Dinkel.

Vertrouwen

Vertrouwen ontwikkelen tussen de partijen is een essentieel onderdeel om tot samenwerking te komen. Als dit vertrouwen er is, kan het ook een basis zijn voor andere vormen van samenwerking, bijv. door ook beheer van houtwallen door boeren er in te betrekken, of inscharen van vee. Een plan van aanpak voor dit soort samenwerkingsverbanden zou het in gang zetten hiervan vergemakkelijken en ook aantrekkelijker maken om een samenwerking aan te gaan.

Meer grond

Voor opschaling van de in dit project uitgewerkte dienst is een belangrijke voorwaarde dat voldoende landbouwgrond beschikbaar is ter compensatie van het extensiever grondgebruik met lage bemesting ten behoeve van natuurbeheer. In het uitgewerkte voorbeeld is voor compensatie van het stoppen van de bemesting op 1 ha grond ca. 4 keer zoveel extensief te bemesten grond nodig. Binnen natuurdoelen komt hier alleen akkerbeheer of weidevogelbeheer (echter niet in dit gebied) voor in aanmerking. De speelruimte voor mestplaatsing bleek in het proces zeer gering, tussen natuurdoelen enerzijds en de mestwetgeving anderzijds.

Kansen om beschikbare grond te vinden:

- De hoeveelheid grond die natuurbeheerders mogelijk kunnen bieden moet in beeld worden gebracht.
- Ook moet worden verkend welke andere grondeigenaren mogelijk 'compensatiegrond' kunnen bieden. Te denken valt aan landgoedeigenaren of wellicht andere particuliere grondeigenaren. Als het om gronden gaat die niet een expliciete natuurwaarde hoeft op te leveren, maar wel landschappelijke waarde, kan een lagere compensatiefactor worden gehanteerd, bijv. 1,5 of 2 ha. grond die 1 ha. omzetting van intensief gebruik naar natuurbeheer compenseert.
- Een grondbank gefinancierd uit woon-, recreatie of andere bedrijfsfuncties, voor woningen en bedrijven die een verandering/ uitbreiding willen of moeten compenseren maar dit niet op eigen grond kunnen doen.

Voor opschaling moeten een aantal belemmeringen overwonnen worden:

- Wie kunnen meer grond aanbieden om mestplaatsing lokaal veilig te stellen?
- Hoe kunnen overeenkomsten of organisatievormen voor langere termijn ontwikkeld worden (grondbank, beheer in stichting onderbrengen o.i.d.)?
- In het geval van natuurgericht akkerbeheer met agrarische bestemming telt deze grond niet mee in het % landbouwgrond op basis waarvan het bedrijf in aanmerking kan komen voor derogatie;
- In het geval van botanisch grasland met natuurbestemming kan mestplaatsing alleen behouden blijven via uitschaling;

- Indien grond als natuur wordt aangewezen en een SN-regeling (subsidie natuurbeheer) wordt toegepast, is de vraag hoe lange-termijnafspraken over compensatie kunnen worden gemaakt met de partij die compensatiegrond aanbiedt, zoals Staatsbosbeheer;
- Het afsluiten van een SAN-overeenkomst (subsidie agrarisch natuurbeheer) geldt voor slechts zes jaar, daarna kan zowel de overheid als Mts Kuks besluiten te stoppen.

Facilitering

Een faciliterende rol van de overheid vergemakkelijkt dit proces. Het uitwerken van nieuwe oplossingen en uitzoeken van regelingen is iets wat boeren en terreinbeheerders er niet gemakkelijk bij doen, bleek in dit project. Een makelaar/ procesbegeleider kan diensten leveren, die zich voor de overheid in een snellere realisatie van doelen kan uitbetalen. Nieuwe concrete voorbeelden in uitvoering zijn van cruciaal belang om betrokken partijen in het gebied opnieuw te motiveren.

Bronnen

Literatuur:

- Kloen, H., 2004. Natuurlijke partners: Nieuwe samenwerkingsvormen tussen Koeien & Kansen-bedrijven en Staatsbosbeheer. CLM, Utrecht rapport 597, 'Koeien & Kansen' rapport 22.
- Bokhorst, J. En C. Ter Berg, 2001. Handboek Mest & Compost. Louis bolk Instituut, Driebergen.

Internet:

- www.kennisakker.nl

Bijlage 1 Voorzet 1 Duurzaam grondgebruik Mts Kuks

Door Joop Rensen, Stimuland.

Insteek van het project is natuurproductie en wateropvang op het laaggelegen deel van het perceel Nutterveld. De oppervlakte welke het betreft is ca. 2,2 ha groot. Inzet is dit perceel beschikbaar te krijgen en ter compensatie andere gronden waarop natuurdoelstelling zit in gebruik te geven. Wat zijn de mogelijkheden voor gecombineerd gebruik rekening houdend met de randvoorwaarden die door Kuks en door Staatsbosbeheer zijn omschreven.

Huidige situatie:

Het perceel Nutterveld kent momenteel geen beperkingen in het gebruik. Dit betekent dat er een plaatsingsruimte voor mest op zit van 250 kg N. De geschatte jaaropbrengst is ca. 10000 kg ds en een kVEM-opbrengst van 9000 kg en een kDVE-opbrengst van 700 kg per ha.

Kortom:

Plaatsingsruimte stikstof:	550 kg
Droge stof opbrengst:	22000 kg (10000 kg / ha)
kVEM-opbrengst:	19800 kg (9000 kg / ha; 900 VEM)
kDVE-opbrengst:	1540 kg (700 kg / ha; 70 DVE)
Graslandkosten gesteld op	€ 1540,= (€ 700,= / ha)
Arbeidsbehoefte gesteld op	13,2 uur (6 uur / ha)

Compensatie:

Benodigde oppervlakte ter compensatie van de mestplaatsingsruimte ervan uitgaande dat de maximale hoeveelheid te plaatsen stikstof op de compensatiegrond 70 kg per ha per jaar is. De oppervlakte die nodig is om 550 kg N te plaatsen is dan $550/70 = 7,85$ ha. In de verder berekeningen ga ik uit van 8 ha.

Gebruiksvormen:

Met betrekking tot het gebruik zijn meerdere gewassen mogelijk. Toch zullen in de praktijk slechts enkele gewassen praktisch zijn. Als eerste is grasland de optie waarmee binnen de bedrijfsvoering van Kuks de meeste ervaring is. Daarnaast zal er om aan de voorwaarden van derogatie te voldoen ook extra grasland nodig zijn als de totale oppervlakte groter wordt. Wat betreft akkerbouwgewassen is mais niet aan de orde in verband met de randvoorwaarden van Staatsbosbeheer. Wel zijn er mogelijkheden voor de teelt van graan waarbij zelfs het graan en het stro op het eigen bedrijf kan worden ingezet. De voorzet is om de teelt van grasland en graan in een vruchtwisseling te zetten. Inzet is 4 jaar grasland en vervolgens 1 jaar zomergraan. De teelt van gras kan gecombineerd worden met klaver om hiermee een redelijke opbrengst en een onkruidonderdrukkend effect te realiseren.

Opbrengst:

Wat deze gewassen onder deze omstandigheden opleveren is een moeilijk gegeven. Dit is sterk afhankelijk van de grondsoort en de omstandigheden. Na inspectie van de mogelijke

percelen is de constatering dat de percelen niet op de beste grond liggen en dat hier en daar al een behoorlijke onkruidbezetting aanwezig is.

In de berekeningen is uitgegaan van de volgende waarden als er 6,4 ha in grasklaver ligt en 1,6 ha in graan.

Plaatsingsruimte stikstof:	448 kg (70 kg per ha)
Droge stof opbrengst grasklaver:	48000 kg (7500 kg / ha)
kVEM-opbrengst grasklaver:	40800 kg (6375 kg / ha; 850 VEM)
kDVE-opbrengst grasklaver:	3360 kg (525 kg / ha; 70 DVE)
Graslandkosten gesteld op:	€ 3200,= (€ 500,= / ha)
Arbeidsbehoefte grasklaver gesteld op:	32 uur (5 uur / ha)

Plaatsingsruimte stikstof:	112 kg (70 kg per ha)
Kg-opbrengst graan:	6400 kg (4000 kg / ha)
kVEM-opbrengst graan:	7040 kg (4400 kg / ha; 1100 VEM)
kDVE-opbrengst graan:	576 kg (360 kg / ha; 90 DVE)
Teeltkosten gesteld op:	€ 1088,= (€ 680,= / ha)
Arbeidsbehoefte gesteld op	6,4 uur (4 uur / ha)

Totale kVEM-opbrengst na compensatie:	47840 kg
Totale kDVE-opbrengst na compensatie:	3936 kg

Meeropbrengst kVEM na compensatie:	28040 kg x € 0,09 = € 2524,=
Meeropbrengst kDVE na compensatie:	2396 kg x € 0,45 = € 1066,=
Totale meeropbrengst in euro's na compensatie:	€ 3590,=

Totale teeltkosten na compensatie:	€ 4288,=
Toename teeltkosten in euro's na compensatie:	€ 2748,=

Netto voordeel	
€ 3590,= - € 2748,= =	€ 842,=

Toename arbeidsbehoefte na compensatie:	25,2 uur
---	----------

Enkele uitgangspunten hierachter:

- opbrengst is 60% van huidige opbrengst, met iets hogere verhouding kVEM/kDVE op perceel Nutterveld, vanwege lagere bemesting.
- Voor de nieuwe percelen is rekening gehouden met de grotere afstand tot erf door teeltkosten met € 50 /ha te verhogen, en met 0,5 u/ha arbeid.

Conclusie is dat er meer grond nodig is om aan de plaatsingsruimte voor stikstof te komen maar dat dit wel meer voer oplevert. De wet van de afnemende meeropbrengst speelt dan in mindere mate een rol. Dit betekent dat voor het bedrijf minder aankoop van voer noodzakelijk is. Wel betekent het beheren van meer hectares een hogere arbeidsdruk en meer kosten. Dit is wel zoveel mogelijk in de berekening meegenomen maar het rondje dat op zondagavond gemaakt wordt moet daar ook in meegenomen worden. Zonder een vergoeding voor de grond in te rekenen zouden de extra uren die ingezet moeten worden, vergoed worden uit het netto voordeel (ca. 25 uur x € 30 = €750).

Overige opmerkingen en aanbevelingen:

- Het is wenselijk dat er pleksgewijze chemische onkruidbestrijding kan worden toegepast om lastige onkruiden zoals, ridderzuring en distel te bestrijden. Verspreiding van deze zaden via de mest kan een toename van onkruidbestrijding op eigen grond veroorzaken.
- Het is wenselijk dat naast het gebruik van vaste mest ook drijfmest is toegestaan.

- Mogelijk is in het kader van randenbeheer nog een optie op te nemen om de overgang naar natuur geleidelijker te laten verlopen.
- Wanneer geen klaver aan het grasmengsel wordt toegevoegd is de verwachting dat de grasopbrengst dusdanig ver daalt dat beheer als gevolg van een lagere opbrengst en voederwaarde niet interessant is.
- Bij de teelt van graan is geen opbrengstpost voor stro ingerekend, indien er mooi stro geoogst kan worden kan hieruit een kleine plus komen. Onkruiddruk speelt hierin een rol.

Eindconclusie:

Het omzetten van 2,2 ha gangbaar grasland naar ca. 8 ha grond met een beperking heeft voor Kuks tot gevolg dat de hoeveelheid arbeidsinzet voor het beheer van deze gronden toeneemt. Vanuit de meeropbrengst van voer van deze 8 ha zou de extra arbeidsinzet betaald kunnen worden, mits er voor het in gebruik nemen van deze grond geen extra vergoeding gerekend wordt. Omdat de hoeveelheid te plaatsen stikstof gelijk blijft kan ook hieruit geen voordeel worden gerekend, dit maakt de ruil in het kader van het nieuwe mestbeleid niet interessant. Rekening houdend met de opmerkingen en aanbevelingen zijn er mogelijkheden om een deel van het Nutterveld om te zetten naar een waardevol natuurgebied.

Bijlage 2 Voorzet 2 Duurzaam grondgebruik door Mts Kuks _____

Door Joop Rensen, Stimuland.

Insteek van het project is natuurproductie en wateropvang op het laaggelegen deel van het perceel Nutterveld. De oppervlakte welke het betreft is ca. 2,2 ha groot. Inzet is dit perceel beschikbaar te krijgen en ter compensatie andere gronden waarop natuurdoelstelling zit in gebruik te geven. Wat zijn de mogelijkheden voor gecombineerd gebruik rekening houdend met de randvoorwaarden die door Kuks en door Staatsbosbeheer zijn omschreven.

Huidige situatie:

Het perceel Nutterveld kent momenteel geen beperkingen in het gebruik. Dit betekent dat er een plaatsingsruimte voor mest op zit van 250 kg N. De geschatte jaaropbrengst is ca. 10000 kg ds en een kVEM-opbrengst van 9000 kg en een kDVE-opbrengst van 700 kg per ha.

Kortom:

Plaatsingsruimte stikstof:	550 kg
Droge stof opbrengst:	22000 kg (10000 kg / ha)
kVEM-opbrengst:	19800 kg (9000 kVEM / ha; 900 VEM)
kDVE-opbrengst:	1540 kg (700 kDVE / ha; 70 DVE)
Graslandkosten gesteld op	€ 1540,= (€ 700,= / ha)
Arbeidsbehoefte gesteld op	13,2 uur (6 uur / ha)

Compensatie:

Benodigde oppervlakte ter compensatie van de mestplaatsingsruimte ervan uitgaande dat de maximale hoeveelheid te plaatsen stikstof op de compensatiegrond 70 kg per ha per jaar is. De oppervlakte die nodig is om 550 kg N te plaatsen is dan $550/70 = 7,85$ ha. In de verder berekeningen ga ik uit van 8 ha.

Gebruiksvormen:

Met betrekking tot het gebruik zijn meerdere gewassen mogelijk. Toch zullen in de praktijk slechts enkele gewassen praktisch zijn. Als eerste is grasland de optie waarmee binnen de bedrijfsvoering van Kuks de meeste ervaring is. Daarnaast zal er om aan de voorwaarden van derogatie te voldoen ook extra grasland nodig zijn als de totale oppervlakte groter wordt. Grasland op de compensatiegronden telt echter vanwege de natuurfunctie niet mee voor de derogatie. Wat betreft akkerbouwgewassen is maïs niet aan de orde in verband met de randvoorwaarden van Staatsbosbeheer. Wel zijn er mogelijkheden voor de teelt van graan waarbij zelfs het graan en het stro op het eigen bedrijf kan worden ingezet. De voorzet is om de teelt van grasland en graan in een vruchtwisseling te zetten. Inzet is 4 jaar graan en vervolgens 1 jaar gras. De teelt van gras kan gecombineerd worden met klaver om hiermee een redelijke opbrengst en een onkruidonderdrukkend effect te realiseren. Daarnaast is nog de vraag hoe het graan verwerkt wordt? Wordt het graan op eigen bedrijf ingezet als krachtvoervanger of als GPS of wordt het afgezet bij de voerindustrie. In de berekening reken ik met de waarde van de voederwaarde. Deze waarde is bij inzet op het eigen bedrijf te halen, bij afzet naar de industrie waarschijnlijk niet.

Opbrengst:

Wat deze gewassen onder deze omstandigheden opleveren is een moeilijk gegeven. Dit is sterk afhankelijk van de grondsoort en de omstandigheden. Na inspectie van de mogelijke percelen is de constatering dat de percelen niet op de beste grond liggen en dat hier en daar al een behoorlijke onkruidbezetting aanwezig is. In de berekeningen is uitgegaan van de volgende waarden als er 6,4 ha in graan ligt en 1,6 ha in gras.

Graan:

Plaatsingsruimte stikstof:	448 kg (70 kg per ha)
Droge stof opbrengst graan:	22400 kg (3500 kg / ha)
kVEM-opbrengst graan:	24640 kg (3850 kVEM / ha; 1100 VEM)
kDVE-opbrengst graan:	2016 kg (315 kDVE / ha; 90 DVE)
Teeltkosten graan gesteld op:	€ 3840,= (€ 600,= / ha)
Arbeidsbehoefte graan gesteld op:	25,6 uur (4 uur / ha)

Grasklaver:

Plaatsingsruimte stikstof:	112 kg (70 kg per ha)
Kg-opbrengst grasklaver:	12000 kg (7500 kg / ha)
kVEM-opbrengst grasklaver:	10200 kg (6375 kVEM / ha; 850 VEM)
kDVE-opbrengst grasklaver:	840 kg (525 kDVE / ha; 70 DVE)
Teeltkosten grasklaver gesteld op:	€ 800,= (€ 500,= / ha)
Arbeidsbehoefte grasklaver gesteld op:	8 uur (5 uur / ha)

Totale kVEM-opbrengst na compensatie: **34840 kg**

Totale kDVE-opbrengst na compensatie: **2856 kg**

Meeropbrengst kVEM na compensatie: **15040 kg x € 0,09 = € 1354,=**

Meeropbrengst kDVE na compensatie: **1316 kg x € 0,45 = € 592,=**

Totale meeropbrengst in euro's na compensatie: **€ 1946,=**

Totale teeltkosten na compensatie: **€ 4640,=**

Toename teeltkosten in euro's na compensatie: **€ 3100,=**

Netto voordeel **€ 1946,= - € 3100,= = -/- € 1154,=**

Toename arbeidsbehoefte na compensatie: **20,4 uur**

Conclusie:

De conclusie is dat er meer grond nodig is om aan de plaatsingsruimte voor stikstof te komen maar dat dit wel meer voer oplevert. De wet van de afnemende meeropbrengst speelt dan in mindere mate een rol. Dit betekent dat voor het bedrijf minder aankoop van voer noodzakelijk is. Wel betekent het beheren van meer hectares een hogere arbeidsdruk en meer kosten. Dit is wel zoveel mogelijk in de berekening meegenomen maar het rondje dat op zondagavond gemaakt wordt moet daar ook in meegenomen worden. Wat we zien ten opzicht van de berekening met 6,4 ha grasklaver en 1,6 ha graan is dat de meeropbrengst in voer veel minder is. Dit komt vooral door de lagere opbrengsten bij de teelt van graan. Overigens is het wel belangrijk te weten welk voer het efficiëntst kan worden ingezet. Mogelijk veroorzaakt meer gras wel een overschot terwijl met graan prima mengvoer kan worden vervangen. Overigens is mijn mening dat met goed ruwvoermanagement alle voer efficiënt kan worden ingezet. Bovenstaande optie laat zien dat de meeropbrengst na compensatie in euro's lager is dan de toename van de teeltkosten na compensatie. Kortom, de extra teeltkosten worden niet goed

gemaakt door de meeropbrengst van het perceel. Bleef er in de vorige berekening, met 6,4 ha grasklaver en 1,6 ha graan, nog een berekend uurtarief over van ruim € 33,= , in bovenstaande optie kost het in principe geld.

Overige opmerkingen en aanbevelingen:

- Belangrijk is om te weten dat de percelen van Staatsbosbeheer niet meegenomen mogen worden voor de plaatsingsruimte. De mest die op de compensatiegrond komt mag dus alleen als afvoer in het nieuwe mestbeleid gerekend worden. De derogatiedoelstellingen moet op de overige grond gerealiseerd worden, dit is een belangrijk punt.
- Het is wenselijk dat er pleksgewijze chemische onkruidbestrijding kan worden toegepast om lastige onkruiden zoals, ridderzuring en distel te bestrijden. Verspreiding van deze zaden via de mest kan een toename van onkruidbestrijding op eigen grond veroorzaken.
- Het is wenselijk dat naast het gebruik van vaste mest ook drijfmest is toegestaan.
- Mogelijk is in het kader van randenbeheer nog een optie op te nemen om de overgang naar natuur geleidelijker te laten verlopen.
- Wanneer geen klaver aan het grasmengsel wordt toegevoegd is de verwachting dat de grasopbrengst dusdanig ver daalt dat beheer als gevolg van een lagere opbrengst en voederwaarde niet interessant is.
- Bij de berekening van de kosten voor grasland is ervan uitgegaan dat de inzaai goedkoper kan dan bij reguliere inzaai. Dit kan door inzaai in de stoppel of via onderzaai. Ook kan een goedkoper gras gebruikt worden bijv. Italiaans raaigras. De meerkosten door de kortere gebruikperiode worden hierdoor vereffend.
- Bij de teelt van graan is geen opbrengstpost voor stro ingerekend, indien er mooi stro geogst kan worden kan hieruit wel voordeel komen. Stel dat er per ha nog 2000 kg mooi stro geogst kan worden dan is dat ca. 13 ton per jaar. Daar kan een waarde aangehangen worden van tussen de 1000 en 1200 euro. Dit is echter onvoldoende om deze optie positief te maken.
- Ten tijde van deze berekening zijn de energieprijzen voor het voer aanzienlijk gestegen en de eiwitprijzen gedaald. Wanneer deze prijzen in deze berekening worden toegepast wordt het netto voordeel wel hoger maar het uiteindelijke resultaat blijft negatief. Omwille van de vergelijkbaarheid met de vorige optie heb ik dezelfde prijzen aangehouden.

Eindconclusie:

Het omzetten van 2,2 ha gangbaar grasland naar ca. 8 ha grond met een beperking heeft voor Kuks tot gevolg dat de hoeveelheid arbeidsinzet voor het beheer van deze gronden toeneemt. Bij een opzet van 6,4 ha grasklaver en 1,6 ha graan zou vanuit de meeropbrengst van voer van deze 8 ha de extra arbeidsinzet betaald kunnen worden, mits er voor het in gebruik nemen van deze grond geen extra vergoeding gerekend wordt. Wordt echter de opzet 6,4 ha graan en 1,6 ha grasklaver dan kan de extra arbeidsinzet niet meer betaald worden uit de netto meeropbrengst van het voer. Door de lage opbrengsten van vooral het graan en/of de kosten van de teelt wordt de situatie dan minder of niet interessant. Omdat de hoeveelheid te plaatsen stikstof gelijk blijft kan ook hieruit geen voordeel worden gerekend, dit maakt de ruil in het kader van het nieuwe mestbeleid niet interessant. Rekening houdend met de opmerkingen en aanbevelingen is de mogelijkheid om een deel van het Nutterveld om te zetten naar een waardevol natuurgebied in ruil voor gebruik van grond van Staatsbosbeheer met 80 % graan en 20 % grasklaver niet interessant.

Bijlage 3 Mineralenbalans

Verhouding mineralen in kg/1000 kg mest

Verhouding	N	P2O5	K2O
Drijfmest	4,9	1,8	6,8
Vaste mest	6,9	3,8	7,4

Uit: Handboek Mest & Compost

Aanvoer van 70 kg N/ha is daarmee gelijk aan 14 ton drijfmest/ha of 10 ton vaste mest /ha.

Mineralenbalans 1/5 graan en 4/5 grasklaver bij gebruik drijfmest

jaar	Gewas	Opbrengst kg/ha	Aanvoer via mest			Afvoer via gewas		
			N kg/ha	P2O5 kg/ha	K2O kg/ha	N kg/ha	P2O5 kg/ha	K2O kg/ha
1	Zomergerst	4000	70	26	97	57	31	24
2	Grasklaver	7500	70	26	97	270	75	270
3	Grasklaver	7500	70	26	97	270	75	270
4	Grasklaver	7500	70	26	97	270	75	270
5	Grasklaver	7500	70	26	97	270	75	270
gemiddeld			70	26	97	227	66	221

Mineralenbalans 1/5 grasklaver en 4/5 graan bij gebruik drijfmest

jaar	Gewas	Opbrengst kg/ha	Aanvoer via mest			Afvoer via gewas		
			N kg/ha	P2O5 kg/ha	K2O kg/ha	N kg/ha	P2O5 kg/ha	K2O kg/ha
1	Zomergerst	3500	70	26	97	50	27	21
2	Zomergerst	3500	70	26	97	50	27	21
3	Zomergerst	3500	70	26	97	50	27	21
4	Zomergerst	3500	70	26	97	50	27	21
5	Grasklaver	7500	70	26	97	270	75	270
gemiddeld			70	26	97	94	37	71

Bijlage 4 Subsidiemogelijkheden (agrarisch) natuurbeheer _____

SAN-pakket 01 'ontwikkeling kruidenrijk grasland'

Voorwaarden:

- De beheerseenheid bestaat uit grasland.
- In het zesde jaar zijn op de beheerseenheid tenminste 15 inheemse plantensoorten (inclusief mossen) in een vlak van 25 m² aanwezig.
- De beheerseenheid is niet bemest.
- Maaien is het gehele jaar toegestaan; minimaal een keer per jaar maaien en het gemaai-de afvoeren.
- Beweiding is uitsluitend toegestaan in de periode van 1 augustus tot 31 december.
- De beheerseenheid is ten minste 0,5 hectare groot.

Vergoeding €995 per ha per jaar, overeenkomst per zes jaar. Na zes jaar is het overgangs-beheer voltooid en heeft het perceel de bestemming natuur. Het SN-pakket '(half) natuurlijk grasland' is dan mogelijk.

SN-pakket '(half) natuurlijk grasland'

Voorwaarden:

- Tenminste 90% van de oppervlakte van de beheerseenheid bestaat uit grasland of kwel-der; en in geval van grasland zijn in het zesde jaar van het eerste tijdvak, alsmede in alle volgende tijdvakken waarvoor subsidie wordt verleend, op de beheerseenheid tenminste vijftien inheemse plantensoorten inclusief mossen aanwezig per 25 m²; en ten hoogste tien procent van de oppervlakte van de beheerseenheid is bedekt met Pijpestrootje of Bochtige smele.
- Beheersvoorschriften: In geval van grasland het gewas jaarlijks afvoeren via maaien of beweiden. In de periode van 1 juli tot 1 april is een veebezetting van ten hoogste 3 GVE per hectare op enig moment toegestaan. Bemesting met ruige mest of kalk is toegestaan indien dit voor het beheer noodzakelijk is.
- Minimumoppervlakte beheerseenheid, behorende bij basispakket '(Half) natuurlijk gras-land': 0,5 hectare.

Vergoeding: €131,32 euro per ha per jaar.

Gebied met natuurlijke handicap

Het perceel wordt ook aangeduid als gebied met natuurlijke handicaps. Een probleemgebied of gebied met een natuurlijke handicap is een agrarisch gebied waarin agrariërs vanwege fysieke omstandigheden in het landschap -de beperkende productieomstandigheden- concurrentienadeel ondervinden. Denk hierbij aan reliëf en/of hoge grondwaterstanden. Met het oog op de instandhouding van deze landschapskenmerken wordt in probleemgebieden een probleemgebiedenvergoeding verstrekt. De vergoeding bedraagt € 94 per hectare in 2006. De vergoeding wordt slechts verstrekt in combinatie met subsidie voor een SAN beheers-pakket, zoals bovengenoemde 'ontwikkeling kruidenrijkgrasland'.

Bijlage 5 Samenwerkingsovereenkomst _____

Samenwerkingsovereenkomst tussen Mts Kuks, Staatsbosbeheer en waterschap Regge en Dinkel

Deze overeenkomst vloeit voort uit het project 'Landbouw met toekomst in Nutterveld' onder begeleiding van CLM Onderzoek & Advies B.V. In dit project werkten samen: Mts Kuks, Staatsbosbeheer en Waterschap Regge en Dinkel.

Ondergetekenden:

1. Dhr J. Kuks, namens Mts Kuks, agrarisch bedrijf te Nutter.
2. Dhr M. Roos, districtshoofd bij Staatsbosbeheer.
3. Dhr Mulder,functie bij waterschap Regge en Dinkel.

Komen het volgende overeen:

Artikel 1: Doelstelling

Ontwikkelen en uitvoeren van nieuwe combinaties van natuur- en waterbeheer met landbouw die perspectief bieden voor toekomstgerichte agrariërs.

Dit is uitgewerkt in een concreet uitvoeringsplan voor groene en blauwe diensten voor enkele percelen in Nutterveld en Springendal in de gemeente Dinkelland waar Staatsbosbeheer, Waterschap Regge en Dinkel en Mts Kuks samenwerken aan natuur- en waterbeheer.

Artikel 2: Verplichtingen Mts Kuks

1. Landbouwperceel Nutterveld (2,2 ha)
 - a. Natuurbeheer conform SAN-beheerspakket 01 op 2,2 ha;
 - b. Instandhouden van de twee wallen ten behoeve van wateropvang, afsluiten van 2 van de drie buizen die door het perceel lopen;
 - c. Onderhoud van de knijpduiker in het zijdal van de Springendaalse beek en bijhouden neerslaggegevens.
2. Landbouwpercelen Springendal (8 ha)
 - a. Mts Kuks betaalt een jaarlijkse pachtprijs van maximaal €100/ha aan Staatsbosbeheer voor de te pachten percelen in Springendal;
 - b. Mts Kuks teelt graan en gras (4:1) met een maximale bemesting van 15 ton/ha runderdrijfmest, geen chemische bestrijding, oogst in rijp stadium en stro wordt ondergewerkt.

Artikel 3: Verplichtingen Staatsbosbeheer

1. Staatsbosbeheer stelt voor een periode van 6 jaar 8 hectare landbouwgrond in Springendal beschikbaar aan Mts Kuks voor een pacht van maximaal €100/ha per jaar.

Artikel 4: Verplichtingen waterschap Regge en Dinkel

1. Waterschap Regge en Dinkel legt twee wallen met een knijpduiker aan in het landbouwperceel Nutterveld om water in het zijdal van de Springendaalse beek langer vast te houden.

Artikel 5: Looptijd samenwerkingsovereenkomst

De samenwerkingsovereenkomst loopt van juli 2007 tot december 2014. In 2014 vindt een evaluatie plaats van het beheer en de behaalde resultaten en worden de mogelijkheden voor voortzetting onderzocht.

Uiterlijk 31 oktober 2008 worden de exacte percelen en pachtprijs in overleg tussen de partijen vastgesteld.

Mts Kuks

Staatsbosbeheer

Waterschap Regge en Dinkel

Dhr. J. Kuks

Dhr. M. Roos

Dhr. M. Mulder

Datum:

Datum:

Datum: